

KIRSI-MARIA NUMMILA

Suomen keskiaikaisten kadunnimien kaupunkihistoriallinen kulttuuritausta ja esikuvat

1. Johdanto

Itämeren alue ja erityisesti sen kaupungit muodostivat keskiajalla yhtenäisen kulttuuripiirin. Kehitykseen vaikutti olennaisesti saksalaisen kaupunkikulttuurin ja kauppapolitiikan leviäminen kaikkialle Itämeren rannikkokaupunkeihin. Itämeren alueen kauppaa hallinneen hansaliiton jäsenten mutta myös sen ulkopuolella olevien kaupunkien väliset yhteydet olivat tiiviit. Yhteinen saksalainen kaupunkikulttuuri, kaupunkien infrastruktuuri ja hallintorakenteet omaksuttiin muun muassa Ruotsiin, Suomeen ja Viroon. Keskeinen yhtenäistävä tekijä oli myös alueella yleisesti käytetty alasaksan kieli. Tarkastelen käsillä olevassa tutkimuksessani Itämeren alueen yhtenäiskulttuurin vaikutusta Turun ja muiden Suomen vanhimpien kaupunkien keskiaikaiseen kadunnimistöön. Vertailen artikkelissani Suomen keskiaikaisia kadunnimiä kymmenen saksalaisen, ruotsalaisen ja virolaisen kaupungin keskiaikaiseen nimistöön.

Tutkimusaineistoni koostuu pääasiassa yksittäisten kaupunkien historiikeista ja kaupunkien kadunnimistöä käsittelevistä teoksista poimituista nimistä. Tämä on käytännössä ollut ainoa mahdollinen tapa tutkimusaineiston koostamiseen, sillä keskiaikaisten kadunnimien poimiminen alkuperäislähteistä eli Itämeren alueen kaupunkeihin ja niiden asukkaisiin liittyvistä historiallisista asiakirjoista on läpikäytävän materiaalin laajuuden vuoksi mahdotonta. On myös huomattava, etteivät kaikki keskiajalla käytössä olleet nimet ole välttämättä tulleet dokumentoiduiksi tai tällaiset vanhat asiakirjat eivät ole säilyneet meidän aikoihimme asti. Tutkimustani varten koostamani aineisto sisältää näin ollen tarkasteltavien kaupunkien tunnetut keskiaikaiset kadunnimet. Mukana on sekä edelleen käytössä olevia että aikojen kuluessa käytöstä kadonneita ja toisiksi vaihtuneita nimiä.¹

1 Kiitän kolmea *Sananjalan* nimetöntä arvioijaa saamistani arvokkaista kommentteista. Kiitän myös arkeologi, kulttuurihistorioitsija Liisa Seppästä saamastani avusta ja yhteisen kiinnostuksen kohteen jakamisesta.

2. Kaupunkien synty ja saksalainen kaupunkikulttuuri Itämeren alueella

1200-luku oli merkittävä vuosisata Pohjois-Euroopan kaupungistumisen historiassa. Kaupunkien perustaminen liittyy erottamattomasti kaupankäyntiin. Ensimmäisenä todellisena kaupunkina Itämeren alueella voidaan pitää vuonna 1158 perustettua Lyypekkiä. Se toimi esikuvana koko Itämeren alueella, ja sitä onkin luonnehdittu modernin länsimaisen kaupungin prototyyppiksi. Lyypekki oli myös keskiajalla Itämeren kauppaa hallinneen hansaliiton keskus. Sillä oli vahvat kauppayhteydet muun muassa Itämeren alueen läheisyydessä sijaitsevan ja jo 800-luvulla perustetun merkittävän kauppakaupungin Hampurin kanssa. (Ks. esim. Klinge 1994, 34–36; Gläser 2007, 59, 66; Tarkiainen 2010, 206.) Kaupunkien perustaminen ja niiden rakentaminen etenivät 1200-luvulla nopeasti. Lyypekin ja muiden suurten kauppakaupunkien esimerkin ohjaamina perustettiin muun muassa Riika (1201), Tartto (1224), Tallinna (1230) ja Tukholma (1252) (esim. Gaimster 2007, 28; Tarkiainen 2010, 206).

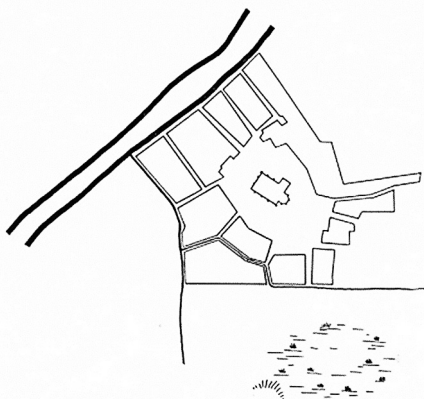
Itämeren alueen kaupassa ja kaupunkikehityksessä on erityisen keskeinen rooli saksalaisilla ja heidän hallinnoimallaan hansaliitolla. Kaikille 1200-luvulla perustetuille kaupungeille oli tyypillistä niihin muuttaneiden saksalaisten suuri määrä. Saksalaiset kauppiat asettuivat myös vanhoihin kaupunkiin kuten Danzigiin ja Rostockiin, mikä edesauttoi niiden kehittymistä merkittäviksi kauppakeskuksiksi. Saksalaiset asuivat Itämeren satamakaupungeissa sekä vakinaisina asukkaina että vierailijoina (ns. kesteinä). Yksi keskeisistä laajalle levinnyttä saksalaiskulttuuria yhtenäistävästä tekijöistä oli yhteinen yleiskieli, alasaksa. (Esim. Klinge 1994, 36; Gläser 2007, 62; Tarkiainen 2010, 206; ks. myös Kallioinen 2004, 7, 13; Sainio 2009, 478–479.) Asukkaiden kansallisen koostumuksen ja kielen lisäksi Itämeren kaupunkikulttuuriin kuuluu yhteisiä institutionaalisia piirteitä. Kaupungit noudattivat paitsi samoja oikeus- ja hallintorakenteita myös samanlaista infrastruktuuria. Varsinaiset hansakaupungit ja niiden vaikutuksen alaisena olleet muut Itämeren alueen kaupungit olivat keskenään erikokoisia mutta perusrakenteeltaan ja kaupunkikuvan peruselementeiltään hämmästyttävän samankaltaisia. (Gläser 2007, 62, 67; ks. myös Östman 1915, 3; Söderlund 2004, 480; Gaimster 2007, 29; ks. eurooppalaisten keskiaikaisten kaupunkien osalta yleisesti Lilley 2002, 152.)

Tyypillisesti Itämeren alueen keskiaikainen kaupunki sijaitsi joen varrella. Kaupunkiin johtavien merkittävien maanteiden risteyksessä oli tori, joka oli myös kaupungin katuverkoston keskus. Torin laidalla sijaitsi raatihuone ja sen välittömässä läheisyydessä kirkko. Myös muiden keskeisten rakennusten sijainti vastasi keskiaikaisissa kaupungeissa toisiaan. Torin läheisyydessä sijaitsivat kirkon ja raatihuoneen lisäksi vaakahuone, vankila ja pyövelin asuinrakennus. Suurissa kaupungeissa sekä toreja että kirkkoja saattoi olla useita. Luostarit sijaitsivat tyypillisesti keskusta-alueen laidalla. Keskiaikaiseen kaupunkikuvaan kuuluivat myös satamat, telakat, kauppatavaroiden varastorakennukset sekä muut keskeisten toimijoiden ja toimintojen vaatimat tilat. Lisäksi monissa kaupungeissa oli sairaala, Pyhän Hengen hospitaali ja muita hengellisten sisar- ja veljeskuntien hallinnoimia rakennuksia. Myös rangaistus- ja teloituspaikat kuuluivat keskiaikaisten kaupunkien infrastruktuuriin. (Esim. Gläser 2007, 62.)

Suomen keskiaikaiset kaupungit eivät kuuluneet hansaliittoon, mutta yhteydet varsinaisiin hansakaupunkeihin ja saksalaiseen kaupunkikulttuuriin olivat erittäin tiiviit. Hansakaupungit muodostivat monessa suhteessa esikuvan meikäläiselle kaupunkikulttuurille ja olivat myös Suomen tärkeimpiä kauppakumppaneita. Kauppayhteydet hansakaupunkien kanssa kytkivät syrjäisen Suomen muuhun Eurooppaan ja eurooppalaiseen kulttuuripiiriin. (Esim. Kaukiainen 1988; Kallioinen 2004, 6–7; Gaimster 2007, 28–30; Gläser 2007, 63, 66–67; ks. myös Leskelä 2010.)

3. Suomen keskiaikaiset kaupungit

Suomen vanhimman kaupungin, Turun, perustamisajankohdasta ei ole olemassa tarkkaa tietoa. Kaupungin alkua on vanhastaan ajoitettu 1200-luvun puoliväliin. Nykykäsityksen mukaan kaupunkialueen infrastruktuurin kuten katujen ja torin rakentamisen alkua ajoitetaan 1300-luvun alkuun. (Ks. Pihlman 2010, 9–11; erit. myös Seppänen 2009, 242–243; 2011.) Suomen toiseksi vanhin ja keskiajalla myös toiseksi suurin kaupunki, Viipuri, rakentui vuonna 1293 perustetun linnan kupeeseen. Viipuri oli tärkeä kauppapaikka, vaikka varsinaiset kaupunkioikeudet se sai vasta vuonna 1403. Suomella on kaikkiaan kuusi keskiaikaista kaupunkia. Niistä Ulvila (1365) ja Porvoo (n. v. 1380) ovat 1300-luvulla ja Rauma (1442) ja Naantali (1443) 1400-luvulla perustettuja. Vanhimpiin kaupunkeihimme lukeutuvat lisäksi kolme 1500-luvulta peräisin olevaa kaupunkia, Tammisaari, Helsinki ja Pori. (Ks. keskiaikaisten kaupunkien varhaisvaiheista yleisesti esim. Gardberg 1981; yksittäisten kaupunkien osalta esim. Ruuth 1931; Lähteenoja 1946; Suvanto 1976, 155–166; Hiekkänen 1981; 1983; Pihlman & Kostet 1986; 1500-luvun kaupungeista Takolander 1930; Suolahti 1950; Ruuth 1958.)

Kuva 1. Turku noin vuoden 1300 tienoilla (rekonstruktiopiirros) (Kivikoski & Gardberg 1971, 215). Rekonstruktio perustuu arvioon. Myöhemmän tutkimuksen perusteella voidaan pitää mahdollisena, että asutus on jo 1300-luvulle tultaessa ulottunut laajemmalle alueelle (ks. esim. Pihlman 2010).

Keskiaikaisten kaupunkien paikan valikoitumisessa ovat keskeisimpinä vaikuttajina liikenteelliset tekijät; myös Suomen keskiaikaiset kaupungit syntyivät tyypillisesti meren rannikolle, joen rantaan (ks. kuva 1).² Tämä takasi niin sisämaan kuin ulkomaan kaupankäynnin sujumisen. (Esim. Gardberg 1981, 12–13; Pihlman & Kostet 1986, 3.) Suomen keskiaikaisissa kaupungeissa eli valtakunnan oman väestön lisäksi saksalaisia kauppiaita ja muita porvareita. On arvioitu, että saksalaisten osuus Turun porvaristosta on 1300-luvun puolivälissä ollut noin 80 prosenttia. He olivat kotoisin Pohjois-Saksasta ja puhuivat äidinkielenään alasaksa. (Esim. Kaukiainen 1988, 118–119; Hentilä ym. 2002, 47; Tarkiainen 2010, 208–209; ks. myös Kallioinen 2000, 50.)

4. Kaupunkinimistöä

Nyky näkökulmasta tarkasteltuna kaupunkinimistöön lukeutuu sekä virallisia että epävirallisia nimiä. Virallisilla nimillä tarkoitetaan viranomaisten antamia kaavanimiä, jotka on suunniteltu asemakaavoitettua aluetta varten. Tyypillisiä kaupunkien kaavanimiä ovat kaupunginosien, katujen, torien ja puistojen nimet. (Esim. Ainiala ym. 2008, 131.) Viralliset nimet muodostavat keskeisen ja näkyvän osan nykypäivän kaupunkinimistöä ja koko kaupunkikuvaa (Ainiala 2005). Epäviralliset nimet taas ovat sellaisia kielenkäyttäjien kaupunkiympäristöstä käyttämiä paikannimiä, jotka eivät ole virallisia (esim. lähiöistä käytetyt nimet *Bronx* ja *Ghetto*). Epävirallisia nimiä annetaan myös kohteille, joilla ei välttämättä ole niin sanottua virallista nimeä (esim. *Varikko* Turun kauppatorin laidalla). Nimeämisperusteena epävirallisessa kaupunkinimistöössä on tavallisimmin jokin paikalle ominainen piirre kuten muoto, koko, väri tai samanlaisuus jonkin toisen paikan tai tarkoitteen kanssa. Näihin nimiin lukeutuu myös niin sanottuja muotiniimiä, jotka ovat levinneet eri kaupunkeihin. Tyypillistä epäviralliselle kaupunkinimistölle on, että samalla paikalla on useita nimiä, jotka myös vaihtelevat eri kielenkäyttäjien kesken. Epävirallinen nimistö muuttuu ajan saatossa kaavanimistöä nopeammin, koska se ei ole virallisiin suunnitelmiin sidottua. (Ks. esim. Ainiala ym. 2008, 137–141.)

Nykyisten kaupunkien nimistö käsittää monia historiallisia kerrostumia, mikä koskee niin virallista kuin epävirallista nimistöä.³ Maaseutunimistön tavoin kaupunkimaisemassa nimiä on annettu kulkemisen ja työnteon kannalta merkittävälle paikoille. Kaupunkien vanhinta nimistöä on nimistöntutkimuksessa pidetty perinteisesti maaseutunimistön

2 Vallitsevasta käytännöstä poikkeaa vain Naantali, joka ei muiden Suomen keskiaikaisten kaupunkien tavoin sijaitse joen äärellä. Kaupungin paikka on määräytynyt luostarin sijainnin mukaan, ei siis maantieteellisin kriteerein (ks. kaupungin perustamisesta ja sisämaahan suuntautuneista kulkureiteistä esim. Suvanto 1976, 155–161).

3 Nimistöntutkimus on perinteisesti keskittynyt maaseutunimiin. Tästä syystä myös paikannimikeruut ovat keskittyneet maaseudun nimistön tallentamiseen, eikä kaupunkinimiä paikannimikokoelmissa juurikaan ole. Kaupunkinimistön tutkimus on 2000-luvulle asti ollut varsin vähäistä. Nykytutkimus on keskittynyt pääosin nykyiseen kaupunkinimistöön, niin viralliseen kuin epäviralliseen. (Ks. tark. esim. Ainiala 2002; 2005, 10–12; Pitkänen 2005, 164; Ainiala ym. 2008, 78.)

tapaan niin sanottuina perinnäisinä paikanniminä, jotka ovat syntyneet spontaanisti tarpeeseen. Näkemyksen mukaan samanlaisia nimiä syntyy spontaanisti eri puolilla ilman, että nimillä on mitään yhteyttä toisiinsa. Tämänkaltaisia tapauksia ovat esimerkiksi monet maaseutunimistöön kuuluvat *Pyhäjärvi*-nimiset järvet ja *Riihipelto*-nimiset pellot. Perinteisen nimistöntutkimuksen käsityksen mukaan erityinen mallinimeäminen onkin vain harvoissa erityistapauksissa kiistattomasti osoitettavissa. Tästä syystä myös eurooppalaisten keskiaikaisten kaupunkien *Jokikatu*- ja *Kirkkokatu*-tyyppiset kaupunkinimet nähdään mielellään spontaanin nimeämisen tuloksina. (Esim. Kiviniemi 1972; Slotte 1999, 30–32; Harling-Krank 2006, 208, 212–213). Vanhan kaupunkinimistön suhteen perinteinen käsitys vaikuttaa kuitenkin ongelmalliselta (vrt. Slotte 1999, 32; Harling-Krank 2006, 213–216).

Kaupungin suunnitellut nimet eroavat perinnäisistä nimistä siinä, etteivät ne ole paikallisten asukkaiden vaan viranomaisen antamia. Tyypillisiä kaupunkinimien nimeämisperusteita ovat paikan sijainti (*Rantatie*), paikalla sijaitseva merkittävä rakennus tai luonnon elementti (*Kirkkokatu*, *Koivukatu*) tai jokin paikan ominaisuus (*Lyhytkuja*, *Uusikatu*). Tyypillisesti tällaisia nimiä tavataan vanhojen kaupunkien keskustoissa eli kaupunkien vanhimmissa osissa. Erityisesti paikan sijaintiin ja ominaisuuteen perustuvia kadunnimiä on pidetty spontaanisti ja kaupunkilaisten luonnollisesta nimeämistarpeesta syntyneinä. Näkemyksen mukaan sijaintia määritettäessä on ollut luontevaa nimetä esimerkiksi kirkon vieritse kulkenutta tietä *Kirkkokaduksi* tai Hämettä kohti johtanutta tietä *Hämeen-tieksi* tai *Hämeenkaduksi*. (Ainiala ym. 2008, 79, 131, 133; ks. myös esim. Kivi 1972, 17–18; Harling-Krank 2006, 208, 212.)

Yhden nykyisten kaupunkien kaavanimien pääryhmän muodostavat niin sanotut muistonimet. Nimien taustalla on tyypillisesti jokin merkittävä henkilö (*Aleksanterinkatu*, *Annankatu*). Muistonimet heijastelevat aikakausien arvostuksia. Kaupunkien keskeisten katujen nimet ovatkin usein vaihtuneet yhteiskunnallisten tilanteiden ja keskeisten arvostusten mukaan. Esimerkiksi Suomessa Venäjän aikaisia nimiä on vaihdettu uusiin (esim. *Nikolainkatu* > *Snellmaninkatu*). Nykykäytännön mukaan muistonimiä on tapana antaa ainoastaan edesmenneiden henkilöiden mukaan. (Esim. Harling-Krank 2006, 235; Ainiala ym. 2008, 133–134; ks. henkilönnimeen perustuvista nykykaupunkinimistä myös Pamp 1988, 78; Louhivaara 1999; Slotte 1999, 19.) Itämeren alueen keskiaikaisista nimistä nykyisten muistonimien tyyppisiä ovat tapaukset, joissa nimenannon perusteena on oletettavasti kaupungin perustaja tai muu mahtimies. Tällaiset nimet ovat saattaneet säilyä vuosisatoja kuten Lyypekin ilmeisesti kaupungin perustajan mukaan nimetty *Alfstraße* (lat. *platea Adolphi*, 1277) (Hoffmann 1909).

Keskiajalla muistonimen tyyppisiä nimiä runsaamman henkilönnimeen perustuvan tyyppin muodostavat kadunnimet, jotka perustuvat kadun varrella asuneen henkilön nimeen. Tyyppi oli keskiajalla ja vielä 1600-luvun kaupunkinimistössä yleinen. Nimet viittaavat nimenantohetkellä vallinneisiin konkreettisiin olosuhteisiin ja ovat luonteeltaan vakiintumattomia ja herkästi ajan ja tilanteiden mukaan muuttuvia. Ne ovat tavallisesti vaihtuneet toisiin nimen taustalla olevan henkilön muutettua tai kuoltua. (Stahre ym. 1983, 13; myös Lindstam 1986, 11; Wahlberg 1997, 186; Harling-Krank 2006, 219.)

Vaikka nimityyppi on keskiajan kaupungeissa yleisesti tunnettu, sen edustajia ei Suomen vanhimmassa nimistössä tavata. Katuja paikantavissa pidemmissä kuvailevissa selityksissä on tosin henkilöiden nimiä käytetty. Myös käsityöläisten mukaan nimetyt kadut ovat vanhoissa Itämeren alueen kaupungeissa yleisiä. Nimenantoperusteena on käytetty paikalla yleisesti harjoitettua ammattia (esim. Kivi 1972, 33; Lindstam 1986, 11; Harling-Krank 2006, 213).

Keskiaikaista kaupunkinimistöä tutkittaessa ei voida puhua virallisesta nimistöstä vastaavassa merkityksessä kuin nykyään. Suomen kaupunkien varsinaisesta asemakaavoituksesta ja kaavanimistä on tapana puhua vasta 1600-luvulta lähtien. Muutoksen taustalla on Ruotsissa 1600-luvulla herännyt laaja-alainen kiinnostus kaupunkien kaavoitusta kohtaan. Syntyneet asemakaavateoriat suosittelivat suorakulmaista kaavoitusta ja suoria katuja. Useat Ruotsi-Suomen kaupungit kokivatkin 1600-luvulla kaupunkirakenteessaan muutoksia. Kaavoitustyön tarpeisiin ja sen seurauksena kaupunkialueista laadittiin karttoja, jotka ovat yleensä säilyneet nykypäivään asti. Nämä kartat ovat myös tärkeitä kaupunkien vanhaa nimistöä tallentaneita dokumentteja. (Ks. Jäntere 1959, 48; Hiekkänen 1983, 43; yleisesti 1600-luvun Ruotsi-Suomen laaja-alaisesta maanmittauksesta ja kartoituksesta ks. esim. Lehtinen 2005.)

Se, että tietoja muiden kaupunkiemme kuin Turun vanhasta kadunnimistöstä löytyy pääasiassa vasta 1600-luvulta, liittyy kiinteästi asemakaavoitusten laadintaan ja suoritettuihin katurakenteen muutoksiin. Nimien puuttuminen asiakirjoista johtuu käytännössä siitä, ettei valtaosassa Suomen kaupunkeja ole vielä keskiajalla ollut nimettäviä katuja eikä ylipäätään erityistä tarvetta pääteitä pienempien kulkureittien nimeämiseen. Huomattakoon, että myös huomattavasti myöhempiin aikoihin tultaessa paikantamiseen on kaupunkimiljöössä käytetty usein muita keinoja kuin kadunnimiä. Tässä tarkoituksessa suosittuja ovat olleet ja ovat edelleen asuintalojen ja muiden rakennusten nimet. Käytäntö vastaa maaseudun nimeämistapoja, jossa paikantaminen tapahtuu tyypillisesti talonnimien perusteella. Yleisesti käytettyjäkään teitä tai polkuja ei tavallisesti erikseen nimetä. (Vrt. esim. Ainiala 2004, 49–51; Pitkänen 2005, 168, 171; ks. aiheesta myös Jäntere 1959, 198; Nervander 2001 [1887]; keskiaikaisten kaupunkien talonnimistä kootusti Oja 1970, 10–11.)

Perinteinen käsitys historian tutkimuksessa ja arkeologisessa tutkimuksessa on ollut, että keskiaikaiset kaupungit ovat syntyneet spontaanisti aiempien kylien ja kauppaloiden pohjalta. Erityistä katuverkoston rakennesuunnitelmaa ei ole ollut, vaan kaupungin kadut ovat muodostuneet aiempien polkujen ja teiden mukaisesti. Erityisesti vanhan katuverkoston epäsäännöllisyyden on katsottu olevan osoitus katurakenteen spontaanista kehityksestä (ks. esim. Tallinnan osalta Mäll 2004, 260–261; myös Kivi 1972, 15). Historiantutkijat ovat liittäneet saman käsityksen myös kadunnimistön syntyyn. Sen mukaan keskiaikaiset kadunnimet ovat syntyneet kaupunkilaisten keskuudessa spontaanisti, eivätkä suunnitellusti ja harkitusti esimerkiksi raadin taholta. (Esim. Kuujo 1981, 176; Lindstam 1986, 11; Kostet 1989, 38; 2011, 45.) Vastaava näkemys on hyväksytty yleisesti myös nimistöntutkimuksessa (ks. esim. Stahre ym. 1983, 13; Wahlberg 1997, 185, 195; Slotte 1999; myös Harling-Krank 2006, 208; Ainiala ym. 2008, 133).

Erityisesti viimeaikaisessa arkeologisessa kaupunkitutkimuksessa ajatus Itämeren alueen keskiaikaisten kaupunkien kaupunkirakenteen spontaanista kehityksestä on kuitenkin kyseenalaistettu. Uusien arkeologisten tutkimustulosten valossa vaikuttaa siltä, että katuverkoston rakentaminen on ollut jo varhain ylhäältä päin ohjattua ja suunniteltua. (Seppänen 2012a, 2012b; vrt. jo Gardberg 1969.) Kysymys keskiaikaisten kaupunkien katuverkoston synnystä on kiinnostava ja keskeinen myös vanhan kaupunkinimistön tutkimuksen näkökulmasta. Tämän kysymyksen on Turun vanhan kadunnimistön osalta nostanut esille arkeologi ja kulttuurihistorioitsija Liisa Seppänen (2012a). Hänen mukaansa vaikuttaa kyseenalaiselta päätellä yksinomaan kadunnimien perusteella, että ne ovat spontaanisti ja sattumanvaraisesti kaupunkilaisten muodostamia. Seppäsen käsityksen mukaan varhaisen katuverkoston muodostuminen on ollut systemaattisen suunnittelutyön tulosta, ja varhaisten katujen rakentaminen ja niiden nimeäminen liittyvät yhteen. On myös huomattava, ettei keskiaikainen näkemys katuverkoston rakenteesta ole välttämättä vastannut myöhempien aikojen suorakulmaista ihannetta. (Ks. tark. Seppänen 2012b; ks. tästä myös Lilley 2002, 152–153, 158, 168.)

5. Keskiaikaisten kadunnimien tutkimisesta ja tutkimusaineistosta

Vanhojen keskiaikaisten kaupunkien menneisyyttä voidaan tutkia monin tavoin.⁴ Keskeisiä aineistoja varhaisten kaupunkien tutkimuksessa ovat historialliset asiakirjat ja arkeologisin kaivauksin saavutettu tieto. Historialliset dokumentit antavat tietoa menneistä tapahtumista, henkilöistä, paikoista, yleisistä olosuhteista ja vuosiluvuista. Arkeologisin menetelmin voidaan saada tietoa muun muassa kaupungin alkuperäisestä ulkonäöstä, katuverkostosta, kaupungin laajentumisesta ja kehityksestä yleensä. Vanhojen kaupunkinimien tutkimuksessa kiinnostavia dokumentteja ovat vanhat kartat, joista parhaimmillaan selviävät sekä kadun sijainti että siitä käytetty nimi. Vanhimmat kartat Suomen kaupungeista ovat vasta 1600-luvulta, mutta niiden avulla keskiaikainen tilanne on voitu esittää rekonstruktioita käyttäen (ks. esim. Gardberg 1971; Hiekkänen 1983, 7; Pihlman 2010, 9; Tuovinen 2010).

Vanhan kaupunkinimistön tutkimuksessa historialliset dokumentit ovat edellytys ja tutkimuksen lähtökohta: tutkimusaineisto koostuu asiakirjoista poimituista nimistä. Tämän jälkeen on merkityksellistä selvittää, mihin tarkoitteisiin tarkasteltavat nimet viittaavat eli missä nimien taustalla olevat kadut ovat sijainneet ja mitä arkeologista tai historiallista tietoa niistä ennalta tiedetään. Keskiaikaisten asiakirjojen määrä on kuitenkin varsin runsas, mikä hankaloittaa tutkimusaineiston koostamista. Käytännössä keskiaikaisten kadunnimien tutkimuksessa joudutaan käyttämään toisen käden lähteitä, mikä tarkoittaa aiemman tutkimuksen yhteydessä poimittuja ja esiteltyjä kaupunkien

⁴ Myös nykyaikainen kaupunkien nimistöä koskeva tutkimus hyödyntää tieteidenvälisyyttä (ks. esim. Ainiala & Saarela-Maunumaa 2006; Ainiala ym. 2008, 79).

vanhimpia kadunnimistöjä. Nämä tutkimukset ovat tyypillisesti kaupunkien historiikkeja, katuverkostoon liittyviä arkeologisia tai historiallisia erillistutkimuksia ja kaupunkien kadunnimiä esitteleviä teoksia. Ongelmallista toisen käden lähteistä muodostetuissa nimiaineistoissa on käytännössä saada kulloinkin varmuus siitä, milloin keskiaikaiseen katuun viitataan sen todellisella keskiaikaisella nimellä ja milloin tekstissä on kysymys keskiaikaisen kadun paikantamisesta sen myöhempää tai nykyistä nimeä käyttäen (ks. tästä myös Kallasmaa 2003, 68). Epävarmoissa tapauksissa asia on kuitenkin lähestulkoon aina selvitettävissä ja varmistettavissa. Usein kadunnimiä käsittelevissä teoksissa on tapana luetella historiallisissa asiakirjoissa tavattavia versioita ja nimiasuja vuosilukujen kera.

Suomen keskiaikaiset kadunnimet ovat säilyneet kirjallisissa dokumenteissa, joiden kieli oli tyypillisesti ruotsi tai myös alaksa. Katujen nimet esiintyvät vanhoissa asiakirjoissa ruotsinkielisinä. Vastaavasti Virossa vanhimmat kadunnimet esiintyvät dokumenteissa latinan- tai alaksankielisinä (esim. Kivi 1972, 16). Suomeksi ei virallisia asiakirjoja keskiajalla tai uuden ajan alussa laadittu. Suomenkielisiä kadunnimien vastineita tavataan asiakirjoista ja kartoista tavallisesti vasta 1800-luvulla. Tästä huolimatta ei ole syytä olettaa, ettei suomenkielinen väestönosa olisi käyttänyt kaduista omia suomenkielisiä vastineitaan (Pitkänen 2003). Tämän tutkimuksen kannalta vanhoissa kadunnimissä erityisen kiinnostavia ovat nimen merkityssisältö ja rakenne. Tästä syystä suomenkielisten vastineiden iän määrittelemisen tai niiden käyttöön liittyvien seikkojen selvittäminen ei muodostu keskeiseksi tai erityisen ongelmalliseksi kysymykseksi. Käytänkin tutkimuksessani suomalaisista nimistä ruotsinkielisten ohella niiden suomenkielisiä vastineita, vaikkei nimien keskiaikaisesta käytöstä olekaan olemassa historiallisia todisteita. Kaikkiaan vanhimmat saksalaisen kaupunkikulttuurin piiriin lukeutuvat kadunnimet löytyvät 1200-luvun asiakirjatiedoista. Esimerkiksi Itämeren alueella monien kaupunkien esikuvana toimineen Lyypekin vanhin kadunnimi tunnetaan vuodelta 1227, vaikka itse katu onkin tätä vanhempi (Hoffmann 1909; Gläser 2004, 178).

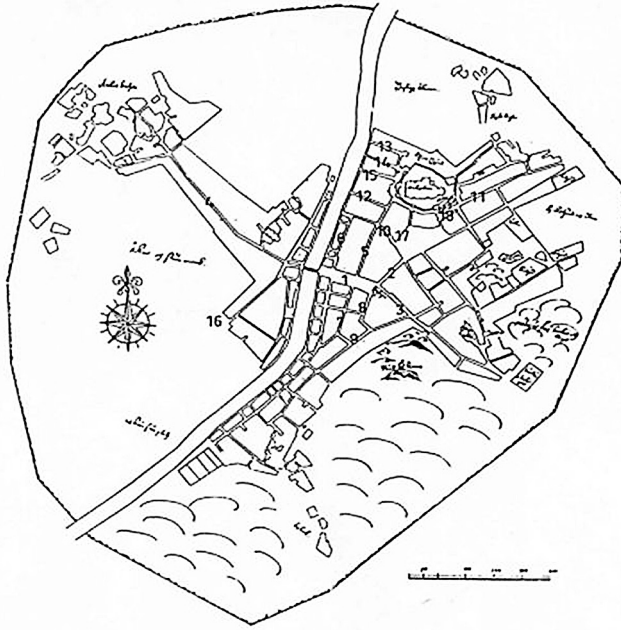
Koska Suomen kaupungeilla on kiistattomasti esikuvansa muissa keskiaikaisissa kaupungeissa, on kiinnostavaa vertailla varhaista kaupunkinimistöä ulkomaisten kaupunkien nimistöön. Olen valinnut vertailuaineistoksi kymmenen ulkomaisen kaupungin keskiaikaiset kadunnimistöt. Ruotsalaisia kaupungeja edustavat Tukholma, Söderköping, Uppsala ja Lund, saksalaisia Hampuri, Lyypekki ja Rostock, virolaisia Tallinna, Tartto ja Pärnu. Mukana on yleisesti Itämeren alueen kaupan ja kaupunkikulttuurin kannalta tärkeitä kaupungeja ja erityisesti Suomen näkökulmasta keskeisiä kaupungeja. Olen vertailun vuoksi valinnut mukaan myös muita naapurialueiden pienempiä keskiaikaisia kaupungeja kuten Pärnun ja Söderköpingin. Niiden kiinnostavuus ei perustu suoriin yhteyksiin Suomen kanssa vaan siihen, kuinka yhteisen kulttuurialueen piirteet niissä näkyvät. Pois on jäänyt useita Suomenkin kannalta merkityksellisiä kaupungeja kuten Danzig (nyk. Gdańsk), Kööpenhamina ja Riika. Käytännön syistä olen kuitenkin päättynyt rajaamaan ulkomaisten kaupunkien määrän kymmeneen edellä mainittuun. Mitään valmiita listoja Itämeren alueen keskiaikaisten kaupunkien nimistöistä ei ole olemassa, vaan ne on poimittava kaupunkien historiikkeista ja eri kaupunkien katuja ja niiden nimiä käsittelevistä teoksista.

6. Suomen keskiaikainen kaupunkinimistö

Suomen vanhin kaupunkinimistö on keskiaikaisen Turun nimistöä. Säilyneiden asiakirjatietojen perusteella Turun vanhinta, keskiaikaista kadunnimistöä edustavat *Hämeenkatu* eli *Tavastgatan* (*Tauastgathuna* 1426), *Karjakatu* eli *Fägatan* (*Faegathan* 1509; nyk. Uudenmaan maantie), *Jokikatu* eli *Ågatan* (*Aagathan* 1509), *Kirkkokatu* eli *Kyrkogatan* (*Kyrkiogatunne* 1443), *Luostarin alakatu* eli *Kloster nedergatan* (*Clösthret nidhar gattun* 1486), *Luostarin yläkatu* eli *Kloster övergatan* (*Offuer gathun* 1467), *Kauppiaskatu* eli *Köpmansgatan* (*Köpmansgata* 1471), *Kinhästegatan* (*Kinhästel/Kinhestegatan* 1471) ja *Teinikatu* eli *Djäknegatan* (1500-l.). Valtaosa mainituista nimistä esiintyy 1400-luvun asiakirjoissa; muutama (*Jokikatu* ja *Teinikatu*) vasta 1500-luvulla. On arveltu, että myös *Piispankatu* olisi kuulunut jo keskiajalla käytettyihin nimiin. (Ks. tark. Pihlman & Kostet 1986, 60–61; ks. kartta 2 jäljempänä.)

Pääkatujen lisäksi kaupunkien kulkureitteinä toimivat tonteille johtavat pienet kujat. Yhdessä kadut ja kujat muodostivat keskiaikaisille kaupungeille ominaisen katuverkoston. Todennäköisesti jo keskiaikaisia poikkikatuja ja kujia ja niiden nimiä ovat aineistossa *Pyhän Ruumiin kuja*, *Pyhän Hengen kuja*, *Piispankuja* ja *Piispanpoikkikatu*. Muita vanhoja mutta iän suhteen epävarmoja kadunnimiä ovat *Koulutuvankatu*, *Kroopinkatu*, *Linnantie*, *Luostarin jokikatu* (aik. *Luostarin alakatu*), *Luostarin välikatu*, *Pyhän Laurentiuksen katu*, *Raatihuoneenkatu* sekä *Katinhäntä*. Keskiaikaisille kaupungeille tyypillisesti katuverkoston kuului myös *Suurtori* eli *Stortorget*. Sen läheisyydessä oli pienempi aukio nimeltään *Hevostori* eli *Hästtorget*. Keskiaikaiseen kaupunkikuvaan kuuluivat myös rangaistuspaikat. Nykyinen Kerttulinmäki tunnettiin nimellä *Hirsi-puunmäki* eli *Galghaberget*. (Ks. esim. Kuujo 1981, 43–44, 175–176; Pihlman & Kostet 1986, 60–63; myös Oja 1970, 9.)

Turun vanha kadunnimistö on Suomen mittakaavassa ainutlaatuisen runsas, sillä muista keskiaikaisista kaupungeistamme tunnetaan vain muutamia vanhoja nimiä. Porvoosta ja Ulvilasta ei tunneta ainoatakaan keskiaikaista kadunnimeä (Oja 1970, 8). Asiakirjat eivät välttämättä ole säilyttäneet kaikkia käytössä olleita nimiä, mutta suurin syy nimistöaineiston puuttumiseen on se, ettei varsinaisia kadunnimiä ole yksinkertaisesti ollut olemassa. Kaupunkikehitystä tarkastellessa voi todeta, ettei keskiaikaisissa kaupungeissa ole välttämättä ollut useiden katujen verkostoa, vaan kaupunki on rakentunut ja sijoittunut yhden pääkadun varrelle. Pääkadusta on saattanut lähteä pieniä sivukujia, joiden varrella on sijainnut asuinrakennuksia. Tällaisilla kujilla ei ole aina ollut erityisiä nimiä, vaan kaupunkimaisemaa on paikannettu maaseudulta tutun mallin mukaan talon nimien perusteella tai muuta paikkaa määrittelevää selitystä käyttämällä. (Ks. esim. Jäntere 1951, 198; Wahlberg 1997, 185–186.) Keskiaikaisia kadunnimiä tunnetaan myös emämaa Ruotsin kaupungeista verrattain vähän (Wahlberg 1997, 185; Harling-Krank 2006, 246). Kaikkiaan katujen perustaminen, määrä ja nimeämistarve liittyvät erottamattomasti kaupunkien laajentumiseen (ks. esim. Pitkänen 2003, Seppänen 2012b; myös Wahlberg 1997, 188).

Kuva 2. Turun kartta 1634 Olof Gangiuksen mukaan (esim. Pihlman & Kostet 1986, 20). 1 Suurtori, 2 Hämeenkatu, 3 Karjakatu, 4 Aninkaistenkatu, 5 Kirkkokatu, 6 Luostarin jokikatu, 7 Luostarin välikatu, 8 Raatihuoneenkatu, 9 Luostarin yläkatu, 10 Kroopinkatu, 11 Teinikatu, 12 Kauppiaskatu, 13 ?, 14 Pyhän Ruumiin kuja, 15 Pyhän Hengen katu, 16 Linnankatu, 17 Kinhästegatan, 18 Hevostori.

Turun jälkeen toiseksi vanhimman kaupunkimme Viipurin keskiaikaisista kadunnimistä on säilynyt joitakin tietoja lähinnä 1500-luvun asiakirjoissa. Viipurin kaupunkialueen ensimmäiset kadut ovat todennäköisesti muodostuneet vanhoista poluista ja teistä. Kaupungin tärkeimmän kadun nimi on ollut *Yläkatu* eli *Övergatan* (*Offvergatunn*). Kaupungin toista pitkää pääkatua on kutsuttu 1500-luvun lähteissä nimellä *Tyskagatan* eli *Saksalaistenkatu*. Nimi perustuu siihen, että kadun varrella asui saksalaisia kauppiaita. Samaa katua on kutsuttu myös *Alakaduksi* (vrt. em. *Yläkatu*). Viipurista tunnetaan myös kadunnimi *Korsgatan* eli *Ristikatu*. (Ruuth 1931, 28; Oja 1970, 9.) Kuten edellä kävi ilmi, 1300-luvulla perustetun Ulvilan keskiaikaista kadunnimistöä ei tunneta. Kaupungin varhainen ulkomuoto on tuhoutunut, eikä kaupungin rakenteesta ole ylipäätään säilynyt juuri tietoja (Jaakkola 1958, 172; Gardberg 1981, 19).

Myös 1400-luvulla perustettujen kaupunkien, Rauman ja Naantalien, katujen nimistä on olemassa tietoja vasta 1600-luvulta. Sama koskee myös 1500-luvun kaupunkeja, Tammissaarta, Helsinkiä ja Poria. Kaiken kaikkiaan muiden kaupunkiemme kuin Turun vanhasta kadunnimistöstä löytyy tietoja pääasiassa vasta 1600-luvulta. Vielä 1600-luvulla Naantalissa oli vain yksi varsinainen katu. 1600-luvun loppupuolelta peräisin olevien

asiakirjatietojen perusteella tämän (pää)kadun nimenä on käytetty nimeä *Pitkäkatu* eli *Långgatan* sekä ilmeisesti myös nimeä *Isokatu* eli *Storgatan* (Jäntere 1959, 55; Oja 1970, 9). Vasta 1730-luvulta löytyy tietoja pääkadun poikkikatujen nimeämisestä. Naantalissa tällaisia pieniä kujia on kutsuttu myös *katinhänniksi*. Ensimmäinen varsinainen nimetty kuja Naantalissa olikin *Katinhännänkuja*. (Jäntere 1959, 55, 197.) Vastaava kujan nimi on tunnettu myös keskiaikaisen Turun nimistöstä (tark. Nummila 2010; myös Nummila 2011a).

Poikkeuksellisesti Rauman kaupungista ei tunneta 1600-luvulla laadittua karttaa. On todennäköistä, että nykyinen asemakaava ei periydy keskiajalta, kaupungin varhaisvaiheista, vaan 1600-luvulta. Kaupungilla on säilyneitä keskiaikaan viittaavia piirteitä kuten epäsäännöllinen katuverkosto, pitkänomaiset tontit, torin sijainti lähellä kirkkoa ja raatihuoneen torin muoto. Tällaisia piirteitä tavataan kuitenkin myös muissa 1500-luvun lopussa ja 1600-luvun alussa perustetuissa kaupungeissa. Markus Hiekkasen mukaan kaupungin pääkadut (*Kauppakatu*, *Kuninkaankatu* ja *Isokirkkokatu* eli *Stora Kyrkiogatan*) ovatkin todennäköisesti vasta 1600-luvulla avattuja. (Hiekkänen 1983, 42.) Siihen asti kaupungissa on ollut yksi katu, jota on kutsuttu *Pitkäkaduksi* eli *Långgataniksi* (Oja 1970, 9; myös Lähteenoja 1946, 89; kaupungin 1600-luvun nimistä ks. Lähteenoja 1932, 27–29). Vanhasta Helsingistä eli niin kutsutusta Vantaan Helsingistä tunnetaan ainoastaan yksi kadunnimi, *Wästergatan* eli *Länsikatu*. Todennäköisesti se on ollut toinen pitkistä kaduista ja sen parina on ollut *Östergatan* eli *Itäkatu*. Vanhasta Helsingistä tunnetaan myös mestauspaikka *Galberget* eli *Hirsipuunvuori* (Aminoff & Pesonen 1970, 31). Muiden vanhimpien kaupunkiemme ensimmäiset kadunnimet ovat peräisin 1600-luvulta (ks. Takolander 1930, 131; Ruuth 1958, 383).

7. Nimiryhmät ja yhtäläisyydet ruotsalaisiin, saksalaisiin ja virolaisiin nimiin

Kadunnimet muodostavat tyypillisesti tietyn nimeämisperusteen mukaisia nimiryhmiä. Suomen keskiaikaiset kadunnimet voidaan jakaa seuraaviin kategorioihin:

1. Kadun sijaintiin tai sen varrella sijainneeseen rakennukseen viittaavat nimet
2. Kaupungin katurakenteen sisäisiä suhteita osoittavat nimet
3. Kadun ominaisuuksiin tai ulkomuotoon perustuvat nimet
4. Kadun käyttötarkoitukseen perustuvat nimet
5. Henkilöryhmään tai ammattiin perustuvat kadunnimet

Suurimman suomalaisen keskiaikaisten kadunnimien ryhmän muodostavat **kadun sijaintiin tai sen varrella sijainneeseen rakennukseen viittaavat nimet**. Kuten edellä kävi ilmi, tyyppinimiä on perinteisesti nimistöntutkimuksessa pidetty kaupunkilaisten spontaanisti muodostamina niminä. Nimityyppejä edustavat ensinnäkin Turun *Jokikatu* eli *Ågatan* ja *Kroopinkatu* eli *Gropgatan*. Ensin mainittu on saanut nimensä myönteilemässä Aurajoen mukaan. Jälkimmäisen on selitetty saaneen nimensä Turun itäpuolella sijainneesta Mätäjärvestä Aurajokeen laskeneen ojan mukaan (ks. Pitkänen 2003). Toisinaan

Krooppi eli *Grop* on ymmärretty erisnimeksi, mutta todennäköisesti kysymyksessä on ollut yleinen nimitys, jolla on viitattu Aurajokeen laskeviin pieniin puroihin. Sanalla *grop* on voitu viitata myös vesikuoppiin. Keskiaikaisissa Turkuä koskevissa asiakirjoissa nimi tavataankin monikkomuodossa (*Gropena* 1406; SMS s.v. *krooppi* 'kuoppa, syvännys, syvännä').

Itämeren alueen keskiaikaiset kaupungit sijaitsivat tyypillisesti jokivarressa, eli joki kuului kaupunkien yhteisiin elementteihin. Turun Aurajokea seuraava Jokikatu eli *Ågatan* (Agathan) tulee mainituksi asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1509 (esim. Kostet & Kupila 2011; REA 322, 407). Vastaava nimi, *Ågatan*, on kuulunut ilmeisesti ainakin Söderköpingin varhaiseen kadunnimistöön (Stangel Löfvall 2007). Myös Kroopinkadulle (*Grogatan*) löytyy vastineita muiden kaupunkien vanhoista nimistöistä. Rostockin vanhaan historialliseen nimistöön kuuluva *Grubenstraße*⁵ on saanut nimensä paikalla sijainneen vesiputken mukaan (LRS, 32). Tarkempaa tietoa nimen iästä ei ole. Vastaavat nimet tunnetaan myös Tukholman ja Uppsalan 1600-luvun kadunnimistöistä: *Grogatan* ja *Gropgränd* (Stahre ym. 1983, 305; Wahlberg 1994, 61). Tukholman *Grogatanin* on selitetty saaneen nimensä kadun päässä olevien monttujen tai kuoppien mukaan (Stahre ym. 1983, 305). Myös Uppsalan *Gropgränd*-nimen taustalla on ilmeisesti alueella sijainnut hiekkakuoppa tai oja (Wahlberg 1994, 128).

Turun vanhimmista kadunnimistä *Kirkkokatu*, *Koulutuvankatu*, *Raatihuoneenkatu* ja *Luostarinkatu* ovat saaneet nimensä kadun varrella sijainneiden merkittävien rakennusten mukaan. Usein kadut johtavat nimessä mainitun rakennuksen tykö (esim. Wahlberg 1997, 187). Kirkko, koulu, raatihuone ja luostari edustavat kaikille pohjoiseurooppalaisille keskiaikaisille kaupungeille yhteisiä rakennuksia, ja myös niiden mukaan nimetyt kadut kuuluvat yhteiseen kulttuuriperintöön. Suomen keskiaikaiset kaupungit olivat pieniä, ja niissä oli vain yksi kirkko. Suomen oloissa nimi *Kirkkokatu* riittikin erottamaan kadun muista kaduista. Useamman kirkon kaupungeissa käytettiin kadunnimissä kirkon erisnimeä. Kadunnimiä, jotka perustuvat niiden varrella olevan kirkon nimeen ovat esimerkiksi Lyypekin *Aegidienstraße* (lat. *platea scti Egidii*, 1286; *St. Illienstraße*, 1438) (Andresen 1981, 21) ja Tarton *Jaani tänav* (*bej Sanct Johannis Kirchen*, 1551) (Raid 1999, 10).

Myös muille kadun varrella sijainneen rakennuksen mukaan nimetyille kaduille löytyy vastineita muista keskiaikaisista kaupungeista. Turun *Koulutuvankatua* vastaa Tukholman 1500-luvulta peräisin oleva *Skolstugagränden* (*Skolstugu gränden*) (Stahre ym. 1983, 73) ja *Luostarinkatua* ainakin jo 1400-luvulla tunnettu Uppsalan *Klostergatan* (Wahlberg 1994, 37). Varsinaisia rakennuksen mukaan annettuja kadunnimiä edeltävät asiakirjoissa usein yleiset paikantavat selitykset kuten esimerkiksi *tha man gaar aff torgheno til klostrit* 'jota kuljetaan torilta luostarille' (Uppsala, 1300-l.; ks. Wahlberg 1994, 37) tai *platea parva, quae ducit ad sanctum Nicolaum* 'pieni katu, joka johtaa pyhälle Nicolaukselle (kirkolle)' (Lyypekki, 1296, ks. Hoffmann 1909). Samantyyppisiä paikantavia nimiä on säilytetty

5 *Grube* 'kuoppa, syvännä tms.; myös vesivirtaus, vesiputki' (LRS, 32). Sama sana esiintyy saksankielisessä kaupunkinimistöissä myös merkityksessä 'kuja', esim. *Fischergrube*, *Engelsgrube* (ks. tark. Gläser 2004, 173).

joskus myös nykyajan kadunnimistöissä kuten Rostockin *Hinter dem Rathaus* 'raatihuoneen takana' (LRS, 36). Huomattakoon, että osa selvästi vanhoihin malleihin perustuvista nimistä voi keskiaikaisissakin kaupungeissa olla uusia. Hyviä esimerkkejä ovat Tukholman 1700-luvulta peräisin oleva *Rådhusgränd* (Stahre ym. 1983, 66) ja Tallinnan 1800-luvulla nimetty *Raekoja tänav* (sa. *Rathausgasse*) (Kivi 1972, 102). Tämä on varsin tyyppillistä myös suomalaisille keskiaikaisille kaupungeille.

Keskiaikaisen Turun *Pyhän Hengen kuja* ja *Pyhän Ruumiin kuja* ovat saaneet nimensä kadun varrella sijainneen rakennuksen mukaan ja muistuttavat läheisesti edellä mainittua yleistä kirkon nimeen perustuvaa nimityyppiä. *Pyhän Hengen kuja* ja *Pyhän Ruumiin kuja* viittaavat kristillisiin hyväntekeväisyyslaitoksiin, Pyhän Hengen taloon ja Pyhän Ruumiin taloon (*pyhä ruumis* 'Kristus') (esim. Kostet & Kupila 2011, 254; ks. myös Stahre ym. 1983, 53). Molemmat laitokset kuuluivat tyyppillisesti Itämeren alueen keskiaikaisiin kaupunkeihin. Ruotsin ensimmäiset Pyhän Hengen talot on perustettu jo 1200-luvulla. (Ks. tark. esim. Gardberg 1981, 36–37; Dahlbäck ym. 1984, 300; Anund 2004, 443; Carelli 2004, 458.) Turun *Pyhän Hengen kujaa* vastaava nimi tunnetaan Tallinnasta 1400-luvulta: *Pühavaimu tänäv* eli *Hilgen gheestes strate*. Jo 1300-luvulta löytyy asiakirjoista sellaisia samaan katuun viittaavia pidempiä selittäviä ilmauksia kuin *retro ecclesiam sancti spiriti e. capellam* (1363) tai *strate acher dem hilgen gheeste* (1389) 'tie Pyhän Hengen kirkon tai kappelin takana' (Kivi 1972.) Vastaava nimi kuuluu myös Pärnun 1500-luvun kadunnimistöön (Parek 1971, 9). Nimeä *Pyhän Ruumiin kuja* puolestaan vastaa Tukholman *Helga Lekamens gränd*. *Kuja* on vanha, mutta mainittu nimi tavataan asiakirjoissa vasta 1500-luvun alussa (Stahre ym. 1983, 53).

Suomen vanhimpaan kaupunkinimistöön ei kuulu ainoatakaan varsinaista henkilönimeen perustuvaa kadunnimeä, vaikka tyyppi on muualla Itämeren piirissä tunnettu (ks. esim. Hoffmann 1909; Kivi 1977; Raendi 1987). Turun vanhimpaan nimistöön lukeutuva *Pyhän Laurentiuksen* (tai *Lauritsan*) *katu* eli *Sankt Laurentii gatan* on sekin saanut nimensä rakennuksen nimen mukaan. Kysymys on kirkkokorttelissa sijainneesta pyhimyksen mukaan nimetyistä Pyhän Laurentiuksen prebendatalosta⁶ (Kostet & Kupila 2011, 254–255). Henkilönnimeä ei näin ollen ole käytetty ensisijaisesti kadunnimessä, vaan se on päätyntä siihen sisällyttyään kadun varrella sijaitsevan rakennuksen nimeen (vrt. Pyhän Hengen talon ja Pyhän Ruumiin talon mukaan nimetyt kadut). Vastaaviin nimiin kuuluvat Lyypekin luostarin mukaan (St. Johannis Kloster) nimetty *Johannisstraße* (lat. *von der platea santi Johannis*, 1262; sa. *St. Johansstrate*, 1577) ja Tukholman kirkon mukaan nimen saanut *Sankt Johannes gränd* (1500-l.) (Andresen 1983, 11, 13; Stahre ym. 1983, 50).

Kaupungin katurakenteen sisäisiä suhteita osoittavat nimet liittyvät läheisesti kadun sijaintiin viittaaviin nimiin, mutta ne voidaan erottaa myös omaksi nimiryhmäkseen. Turun vanhasta kadunnimistöstä säilyneissä asiakirjatiedoissa tällaisia nimiä ovat

6 Prebendatalolla tarkoitetaan kirkon keskiajalla omistamaa rakennusta, jossa asuminen kuului papin palkkaetuihin (ks. esim. *Nyky-suomen sanakirja* 4: s.v. *prebenda*). Juuri Turun Pyhän Lauritsan prebendatalo toimi aikoinaan suomen kirjakielen perustajana pidetyn Mikael Agricolan kotina (esim. Pihlman & Kostet 2010, 255).

Luostarin alakatu, *Luostarin yläkatu*, *Luostarin välikatu*. Nimityyppi poikkeaa sellaisista tapauksista kuin *Iso Hämeenkatu* ja *Vähä Hämeenkatu*. Näissä nimissä yhdysnimi joutuu paikannimen perusosaksi, kun yhteisellä nimellä tunnetut paikat on haluttu erottaa selventävällä määritteellä toisistaan (ks. tyypistä esim. Kiviniemi 1975, 69). *Luostarin alakatu*- ja *Luostarin yläkatu* -tyyppisissä nimissä sijaintia tarkentava määrite liittyy nimen perusosaan (ei siis esim. *Alaluostarinkatu*). *Ala*, *ylä* ja *väli* ovat kaikkiaan yleisiä määritteitä suomalaisessa paikannimistössä (ks. tark. Kiviniemi 1990, 155–157). Viipurissa vastaavat sisäisiä suhteita osoittavat ilmaukset tavataan itsenäisinä niminä: *Yläkatu* ja *Alakatut*. Porvoon *Välikatu* eli *Mellangatan* on keskiaikaa uudempi nimi. Vastaavat nimet eivät ole tarkastelemisani keskiaikaisissa nimistöissä yleisiä. Tyyppiin kuuluva nimi löytyy kuitenkin ainakin keskiaikaisesta Hampurista: *Nedderstrate* (Gaedechens 1895). Samaan nimityyppiin lukeutuvat sellaiset kadunnimet kuin Tukholman 1400-luvulta peräisin olevat *Öster* ja *Väster långgatan* ja Uppsalan 1400-luvulta peräisin oleva *Östra gatan*. Turun nykyiseen kadunnimistöön kuuluvat vastaavat nimet, *Itäinen* ja *Läntinen Pitkäkatu* eli *Öster* ja *Väster långgatan*, ovat 1800-luvulla annettuja (ks. tark. Kostet & Kupila 2011, 318, 347). Huomattakoon myös Helsingin vanhimpaan nimistöön kuuluva *Länsikatu* eli *Wästergatan*, jonka parina on oletettavasti ollut myös *Östergatan*.

Kadun ominaisuuksiin tai ulkomuotoon perustuvia kadunnimiä ei tunneta Turun vanhasta kadunnimistöstä. Kadun muotoon perustuvaan nimiryhmään voidaan kuitenkin lukea Turun keskiaikainen *Katinhätä*, vaikka se ei rakenteeltaan olekaan tyypillinen kadunnimi. Kysymys on kadun kissanhäntää muistuttavaan ulkoasuun viittaavasta metaforisesta nimestä (ks. tark. Nummila 2010). Muiden Suomen keskiaikaisten kaupunkien nimistä Naantalin *Isokatu* ja *Pitkäkatu* edustavat kadun ominaisuuksiin tai ulkomuotoon perustuvaa nimityyppiä. Vastaavia nimiä ovat Tallinnan jo 1300-luvulta tunnettu *Pikk tänav* eli *Lange strate* (lat. *longa rega* 1377, *longa platea* 1397) (Kivi 1972, 92), Pärnun viimeistään 1500-luvulta peräisin oleva *Pikk tänav* (Parek 1971, 9) ja Lundin 1400-luvun alussa ensimmäisen kerran mainittu *Langgatan*. Sitä vanhempi on samasta kadusta jo 1300-luvulla käytetty nimi *Bredgatan* (lat. *lata platea* jo 1200-l.). (Blomqvist 1951, 337–338.) Keskiaikaisia kadun leveyteen viittaavia nimiä ovat myös Lyypekin *Breite straße* (*platea lata* 1284) (Hoffmann 1909), Hampurin *Bredstrate* (kartta 1320) ja Uppsalan *Bredgrenden* (1500-l.) (Wahlberg 1993, 32).

Turun kaduista **käyttötarkoituksen perusteella** nimen on saanut *Karjakatu*. Sitä pitkin kaupunkilaiset kuljettivat karjansa kaupungin ulkopuolella sijainneille laitumille (esim. Pitkänen 2003). Vastaava nimi *Karjatänav* löytyy myös Tallinnasta (Kivi 1972, 16). Nimestä on tietoja jo 1300-luvulta lähtien. Mahdollisesti nimen vanhuudesta ja vakiintuneisuudesta johtuu, että viron *karja*-sana näyttää esiintyvän myös saksankielisessä versiossa, *Karistrate*.⁷ Keskiaikaisten kaupunkien kadunnimet ovat esimerkiksi Suomessa ja Virossa olleet tyypillisesti alkuaan vieraskielisiä (Suomessa ruotsin- ja Virossa

⁷ Tallinnan keskiaikaisesta keskustasta löytyvät myös nimet *Karjaallika* 'karjalähde' ja *Karjakaevu* 'karjakaivo', joiden saksankielisinä versioina keskiaikaisissa asiakirjoissa esiintyvät nimet *Karri-Quelle* ja *Karribrunnen* (ks. esim. Lavi 2004, 141).

saksankielisiä). Omakieliset vastineet on usein muodostettu kääntämällä. Kun vironkielinen nimi on edustanut vakiintuneempaa varianttia, ei kääntäminen ehkä ole ollut yhtä luontevaa. Turun *Karjakatua* ja Tallinnan *Karjatänavia* vastaava nimi *Kuhstraße* tunnetaan myös saksalaisten kaupunkien historiallisessa nimistössä, kuten jo 1200-luvun Rostockissa (Münch & Mulsow 2006; LRS, 47).

Keskeisen keskiaikaisten kadunnimien kategorian muodostavat **henkilöryhmän tai ammatin mukaan nimetyt** kadut. Näihin nimiin lukeutuvat Turun *Kauppiaskatu* eli *Köpmansgatan* ja *Teinikatu* eli *Djäknegatan*. Myös Viipurin 1500-luvulta tunnettu *Tyskagatan* 'saksalaistenkatu' voidaan lukea tähän tyyppiin. Käsitöyläisten nimityksiin perustuvat kadunnimet ovat Suomen keskiaikaisissa nimissä vähän edustettuina pohjoisen Euroopan ja Itämeren alueen suurten kaupunkien nimistöihin verrattuina. Meillä ammatinnimitykseen perustuvat nimet tulivat laaja-alaiseen käyttöön vasta 1600-luvulta alkaen kaupunkisuunnittelun tuloksena ja kaupunkien laajentuessa. Kaupunkilaisten harjoittamien ammattien nimityksiin perustuvat kadunnimet ovat edelleen suosittuja nykyisessä kaupunkinimistön suunnittelussa ja niin sanotuissa aihepiirinimissä (ks. Ainiala ym. 2008, 135). Ammatinnimityksen mukaan nimetyt kadut perustuvat alkuaan käytäntöön, jonka mukaan saman alan käsityöläiset ryhmittäytyivät harjoittamaan ammattiaan saman kadun varrelle (esim. Kivi 1972, 33).

Turun *Kauppiaskatua* vastaava nimi löytyy ainakin 1300-luvun Tukholmasta ja Uppsalasta (*Köpmannagatan*) (Stahre ym. 1983; Wahlberg 1994; myös mm. Göteborgin 1600-luvulta peräisin olevassa kadunnimistössä, ks. Lindstam 1986, 15). Merkitykseltään vastaava tai ainakin läheinen nimi, *Krämerstraße* 'kauppiaan, kaupustelijan, rihkama-kauppiaan katu', tavataan Lyypekin, Rostockin ja Tallinnan kadunnimistöissä. Nimi esiintyy niissä jo 1300-luvulta lähtien (Tallinna: *platea institorum* 'kaupustelijankatu' 1327; Lyypekki: *Krämerstraße* 1307; Rostock: *Kremerstrate* 1389) (Hoffmann 1909; Kivi 1972, 57; LRS, 46). Myös Suomessa tavataan *krämare*-määriteosainen vastine; *Krämaregatan* on nimittäin kuulunut Porvoon kadunnimistöön viimeistään 1700-luvulla (kadun nykyinen suomenkielinen nimi on *Rihkamakatu*) (ks. esim. Gardberg 1945, 70, 89).

Tutkimusaineiston perusteella voidaan todeta ammatillaisen nimitykseen perustuvien kadunnimien olevan yleisimpiä suurissa saksalaisissa kaupungeissa. Lyypekissä tunnetaan jo 1200-luvulla muun muassa *Fischergrube*, *Fischerstraße* 'kalastajankuja/-katu' (lat. *platea piscium*), *Fleischhauerstraße* 'teurastajan t. lihanpaloittelijan katu', *Glockengießstraße* 'kellonvalajankatu' ja *Gröpelgrube* 'savenvalajankatu' (Köbler 2010: muinais-alasaksa *gröpen* 'valmistaa saviastioita'). *Schmiederstraße* 'takojan- t. valmistajankatu' (lat. *platea fabrorum* 'käsityöläiskatu' 1307) mainitaan asiakirjoissa 1300-luvun alusta alkaen. (Hoffmann 1909; Andresen 1982, 37, 45, 74, 90; 1985, 111; ks. nimien jälkiosana esiintyvistä sanasta *grube* 'katu' esim. Gläser 2004, 173; ks. myös ed. alaviite 5.) Hampurin keskiaikaiseen kadunnimistöön kuuluvat *Smedestrade* 'sepänkatu', *Gröpertröiete* 'savenvalajankatu', *Pilsterstrate* 'turkkurin t. nylkyrinkatu' (Köbler 2010: muinaisalasaksa *pilsen*; nykysaksa *Pelzer* 'turkkuri, nylkyri') ja *Weberstrate* 'kankurinkatu' (Gaedechens 1895). Muissa tarkastelemisiani kadunnimistöissä ammatinnimitykseen perustuvia nimiä on

ainoastaan muutamia. Näiden nimien määrä vaikuttaa liittyvän kaupungin kokoon, mikä voi johtua jo siitä, ettei pienissä kaupungeissa eri ammattien harjoittajia ole riittänyt suurten kaupunkien tavoin asuttamaan kokonaisia katuja ja kortteleita.

Keskiaikaisen Tukholman nimistössä tavataan edellä mainitun *Köpmansgatanin* lisäksi *Skomakargatan* (1300-l.). Kysymys on Tukholman vanhimmista tunnetuista kadunnimistä. (Stahre 1983, 49.) *Skomakargatan* tunnetaan myös Söderköpingin (1388) keskiaikaisessa nimistössä (Stangel Löfvall 2007). Muita ammatinnimitykseen perustuvia kadunnimiä ei Söderköpingin vanhassa nimistössä tavata. Lundissa tunnetaan *Skomakargatanin* lisäksi *Fiskaregatan* (lat. *piscatorum* 1288). Nimi on Lundin ensimmäinen tunnettu kadunnimi (Blomqvist 1951, 337). Sen saksankielinen vastine, *Fischergrube* (lat. *fossa piscatorum* 1259), kuuluu niin ikään Lyypekin vanhimpaan kadunnimistöön (Andresen 1982, 11). Tallinnassa ammatinnimitykseen perustuvia katuja ovat *Kullasepa tänav* 'kultasepäkatu' ja *Schmiedestrasse* 'sepäkatu'. Molemmat esiintyvät jo 1300-luvun asiakirjoissa. Jälkimmäinen on tunnettu myös vanhalla nimellä *Harjutänav*. Tallinnan kadunnimistöä tutkinut Aleksander Kivi olettaakin, etteivät virolaiset ole käyttäneet kadusta omakielistä vastinetta ”*Seppade tänav*”. (Kivi 1972, 33.)

Ammatinnimitykseen perustuvien kadunnimien tavoin Turun *Teinikatu* ja Viipurin *Saksalaistenkatu* viittaavat kadulla toimiviin ja liikkuviin henkilöihin (vrt. nimenantoperusteen osalta myös *Karjakatu*). *Teinikatu* mainitaan kirjallisissa lähteissä vasta 1500-luvulla, mutta sitä on pidetty jo keskiajalta periytyvänä (Kostet & Kupila 2011, 257). Nimi viittaa alueella keskiajalta lähtien sijainneeseen katedraalikouluun ja siellä opiskeleviin nuorukaisiin (*teini* 'opiskelija'). Turun *Teinikadulle* ei löydy vastinetta muista tarkasteltavista keskiaikaisista nimistöistä. Vastaava nimi, *Djäknegatan*, tunnetaan kuitenkin ainakin nykyisistä Malmön ja Uppsalan kadunnimistöistä, joten kysymys ei ole muualla kokonaan tuntemattomasta nimestä (ks. Uppsalan osalta Wahlberg 1994, 180). *Saksalaistenkatua* vastaavia keskiaikaisia kadunnimiä ovat puolestaan Lyypekin englantilaisiin kauppamiehiin viittaava *Engelsgrube* (Andresen 1981, 81), Tukholman skotlantilaisten (myös englantilaisten ja hollantilaisten) mukaan nimetty *Skottgränd* (Stahre ym. 1983, 68) ja Tallinnan venäläisten kauppiaiden asuinsijoille, varastoille ja kreikkalaiskatoliselle kirkolle johtava *Vene tänav* (ks. tark. Kivi 1972, 135–136).

Turun tai muiden vanhimpien kaupunkiemme keskiaikaiseen nimistöön eivät ilmeisesti ole vielä kuuluneet sellaiset muualla Itämeren alueella tunnetut nimet kuin ”*Papinkatu*” ja ”*Munkinkatu*”. Tosin Turun *Piispankatua* eli *Piskopgatania* on pidetty mahdollisesti jo keskiajalta periytyvänä. *Piispankadulle* ei kuitenkaan löydy vastineita muista tutkimusaineiston nimistöistä. Nimenantoperusteena on ilmeisesti piispan maaomistukset alueella (Kostet & Kupila 2011, 252). Turussa on ollut piispanistuin 1200-luvun ja 1300-luvun taitteesta lähtien. Toinen Suomen alueella sijainnut piispainistuin oli Viipurissa. Viipurin hiippakunta siirtyi Porvooseen vuonna 1724 Porvoon hiippakunnaksi. *Piskopgatan* kuuluuikin Porvoon nykyiseen nimistöön. Jo nimenantoperuste on siis rajoittanut nimen esiintymistä kaupungeissa. Tarkasteltavista Ruotsin kaupungeista Lund ja Uppsala ovat vanhoja keskiaikaisia piispanistuimen haltijoita, mutta vastaavaa kadunnimeä niistä ei ilmeisesti tunneta.

Vastaavia kaupungin hengellisen elämän keskeisiin toimijoihin viittaavia nimiä ovat Tallinnan *Monnekestrate* (1388) ja *Süsterstrate* (1361), Tukholman *Prästgatan* ja *Svartmangatan* (1500-l.) ja Söderköpingin *Prästgatan* ja *Munkbrogatan* (Kivi 1972, 63, 135; Stahre ym. 1983, 63, 74; Stangel Löfvall 2007; ks. myös Uppsalan 1400-luvulta lähtien tunnettu *Svartbäcksgatan*, Wahlberg 1994, 42). Turun *Mustainveljestenkuja* eli *Svartmunkegränd* kuuluu vasta 1900-luvulla annettuihin nimiin, vaikka viittaakin paikalla sijainneeseen keskiaikaiseen luostariin, jonka asukkaita mustiksi veljiksi kutsutut munkit olivat (Kostet & Kupila 2011, 355). Samantyyppisiä maallisiin toimijoihin viittaavia nimiä ovat Lyypekin *Hartengrube* 'herttuan katu' (lat. *fossata ducis* 1287) sekä Hampurin samamerkityksinen *Dykstrate* (Gaedechens 1895). Viron kaupungeissa tunnettuja ovat ritareihin viittaavat nimet kuten Tallinnan 1300-luvulta lähtien tunnettu *Ridderstrate* tai *Ritterstrasse* eli *Rüütli tänav* 'ritarin katu' ja Tarton vastaava nimi, joka mainitaan ainakin jo 1500-luvun asiakirjoissa. (Hoffmann 1909; Kivi 1972, 105; Raid 1999, 11.)

Turun keskiaikainen *Kinhästegatan* on muihin semanttisiin nimikategorioihin suoralta kädeltä sopimaton. Nimen mahdollinen suomalainen vastine ei ole tiedossa. Myöskään kadun sijaintia ei ole pystytty paikantamaan (esim. Pihlman & Kostet 1986, 61). Vastaava nimi *Kindhästagan* tunnetaan myös Tukholman nimistöstä 1400-luvulla. Nimen alkuperästä ei olla varmoja, mutta sen on useissa yhteyksissä oletettu perustuvan korvatilikkaa merkitsevään sanaan ja viittaavan siten kadulla käytyyn kuuluisaan tappeluun. (Ks. Stahre ym. 1983, 54–55; Hummelstedt 1997; myös Harling-Krank 2006, 215; ks. sanasta SAOB: s.v. *kind*.) Oman tutkimukseni näkökulmasta nimeen liittyy eräitä kiinnostavia seikkoja. Ensinnäkin asiakirjatietojen mukaan se on ollut Turussa Kauppiaskadun eli Köpmangatanin viereisen kadun tai sen poikkikadun nimi (ks. Kostet & Kupila 2011, 240; FMU IV: 3470). Vastaavanimisten katujen sijainti toisiinsa nähden on ollut keskiaikaisessa Tukholmassa täsmälleen sama (Seppänen 2012b; ks. tark. Hildebrandt ym. 1897, 17). Toinen erityisen kiinnostava seikka on se, että sana *kindhäst* esiintyy myös tanskalaisessa keskiaikaisessa kadunnimessä (Kulturhistoriskt lexikon V, 157). Vaikka nimen alkuperää ei ole onnistuttu täysin selvittämään (Stahre ym. 1983, 54–55; Kostet & Kupila 2011, 240), voidaan sen joka tapauksessa todeta edustavan Itämeren alueen yhteistä keskiaikaista kaupunkinimistöä.

Lopuksi

Suomen ja lähialueiden muiden kaupunkien keskiaikaisten kadunnimien vertailu osoittaa havainnollisesti, että varhaisten kaupunkinimistöjen taustalla ovat vaikuttaneet voimakkaasti Itämeren alueen yhteinen saksalainen kaupunkikulttuuri ja yhteiset esikuvat ja mallit. Kieli ei tunnetusti ole muusta maailmasta irrallaan. Itämerellä kulkeneet laivat kuljettivat alueen kaupunkeihin niin ihmisiä ja hyödykkeitä kuin ajatuksia, näkemyksiä ja sanastoa. Piirteiden omaksuminen keskiaikaisesta saksalaisesta kaupunkikulttuurista on ollut Itämeren piirissä kaikkiaan varsin kokonaisvaltaista. Kaupungit on rakennettu kaikkialla vastaavanlaisiin paikkoihin, ne on suunniteltu saman mallin mukaisiksi ja niitä on

myös johdettu samoin periaattein. Uusi kaupunkikulttuuri toi mukanaan myös kaupunkien toimijat eli kauppiaat ja käsityöläiset. Uudet vaikutteet näkyvät voimakkaasti myös ajan kaupunkikulttuuriin kytkeytyvässä sanastossa (ks. Nummila 2011b).

Tutkimukseni kyseenalaistaa perinteisen käsityksen keskiaikaisen kaupunkinimistön perustumisesta ensisijaisesti spontaaniin nimeämiseen. Käytännössä kaikille suomalaisille keskiaikaisille kadunnimille löytyy täydellisiä vastineita useiden muiden Itämeren alueen kaupunkien nimistöistä. Vaikuttaakin todennäköiseltä, että kadunnimille on saatu malli muun kaupunkirakenteen ja kaupunkikulttuurin mukaisesti muualta. Mahdollisena on pidettävä myös sitä, että katuja on jo keskiajalla nimetty suunnitelmallisesti ylhäältä päin (vrt. Seppänen 2012b), eivätkä nimet ole välttämättä tavallisten kaupunkilaisten keskuudessa muodostuneita. Keskiaikaisia kadunnimiä ei voi vielä rinnastaa virallisiin kaa- vanimiin, mutta ne eivät edusta myöskään nykyisten niin sanottujen epävirallisten kaupunkinimien tyyppisiä ilmauksia. Virallisiin asiakirjoihin päätyneet ruotsinkieliset nimet ovat edustaneet mitä todennäköisimmin katujen virallisinta käytössä ollutta nimistöä. Varmaa on, että myös keskiaikaisiin kaupunkinimiin on kuulunut runsaasti epävirallisia nimiä ja nimityksiä. Tavallinen kielenkäyttäjä on todennäköisesti käyttänyt paikantamiseen virallisten nimien sijaan myös talojen nimiä, henkilöiden nimiä ja pidempiä selittäviä kiertoilmaisuja. Näiden nimien tavoittaminen ei kuitenkaan ole enää mahdollista.

Keskiaikaiseen kaupunkimiljööseen liittyvä kulttuurinimistön tutkimus on luonteeltaan tieteidenvälistä ja kytkeytyy kiinnostavalla tavalla muun muassa arkeologian ja historian tutkimuksen ajankohtaisiin ja keskeisiin tutkimuskysymyksiin. Toivon artikkelini tuovan omalta osaltaan jotakin uutta keskiaikaisesta kaupunkikulttuurista ja kaupunkinfrastruktuurista käytävään keskusteluun.

LÄHTEET

- AINIALA, TERHI 2002: Urbana namn som namnkategori. TERHI AINIALA & PETER SLOTTE (red.): *Avgränsning av namnkategorier. Rapport från Nornas 29. symposium på Svidja 20–22 april 2001*. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 4. Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors.
- 2004: Kaupungin paikat ja nimet: Tornion Suensaaren nimistö. *Virittäjä* 108, 35–55. Kotikielen seura, Helsinki.
- 2005: Tutkimuskohteena kaupunkinimistö. *Kaupungin nimet. Kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöistä*, 10–25. KKTKJ 134. KKTK & SKS, Helsinki.
- AINIALA, TERHI & SAARELMA-MAUNUMAA, MINNA 2006: Nimistöntutkimus yhä monitieteisempää. *Virittäjä* 110, 99–107. Kotikielen seura, Helsinki.
- AINIALA, TERHI & SAARELMA, MINNA & SJÖBLUM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietoliipas 221. SKS, Helsinki.
- AMINOFF, BERNDT & PESONEN, LEO A. 1970: Helsingin kadunnimistön synty ja kehitys vuoteen 1946 mennessä. *Helsingin kadunnimet*, 31–64. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- ANDRESEN, RAINER 1981: *Lübeck. Geschichte der Wohngänge Aegidienstrasse bis Engelswisch. Das Alte Stadtbild*. Band 2. Verlag Neue Rundschau, Lübeck.
- 1982: *Lübeck. Geschichte der Wohngänge Fischergrube bis Hundestrasse. Das Alte Stadtbild*. Band

3. Verlag Neue Rundschau, Lübeck.

- ANDRESEN, RAINER 1983: *Lübeck. Geschichte der Wohngänge Johannisstrasse bis Marlesgrube. Das Alte Stadtbild*. Band 4. Verlag Neue Rundschau, Lübeck.
- 1985: *Lübeck. Geschichte der Wohngänge An der Mauer bis Wakenitzmauer. Das Alte Stadtbild*. Band 5. Verlag Neue Rundschau, Lübeck.
- ANUND, JOHAN 2004: Interaction, Convention and Reculation – Infrastructures in Medieval Uppsala. *Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV: Die Infrastruktur*, 437–454. Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser. Verlag Schmidt-Römhild, Lübeck.
- BLOMQUIST, RAGNAR 1951: *Lunds historia 1. Medeltiden*. CWK Gleerup, Lund.
- BROBERG, BIRGITTA & HASSELMO, MARGARETA 1978: *Söderköping. Rapport medeltidsstaden 5. Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering*. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer. Stockholm.
- BRUNS, DMITRI 1993: *Tallinn. Linnahituslik kujunemine*. Ehituse Teadusliku Uurimise Instituut. Kirjastus Valgus, Tallinn.
- CARELLI, PETER 2004: The Medieval infrastructure of Lund: Old Rural Traditions and a New Urban Concept. *Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV: Die Infrastruktur*, 455–464. Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser. Schmidt-Römhild, Lübeck.
- DAHLBÄCK, GÖRAN & FERM, OLLE & RAHMQUIST, SIGURD 1984: *Det medeltida Sverige 1:2*. Stockholm.
- GAEDECHENS, C. F. 1895: Historische Topographie der Freien und Hansestadt Hamburg von 1880–1895. Karte des rekonstruierten Grundrisses von Hamburg im Jahre 1320. WILHELM MELHOP (auth.): *Historische Topographie*. Mauke, Hamburg.
- GAIMSTER, DAVID 2007: Hansan arkeologia: Pohjois-Euroopan kulttuuri-identiteetin uudelleen löytäminen. *Eurooppalainen Hansa. The European Hansa. Raportteja 21*, 27–40. Turun maakuntamuseo, Turku.
- GARDBERG, CARL JACOB 1945: Stadsplan och byggnadskick i Borgå intill år 1834, 59–205. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet CCC*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- 1969: Turun keskiaikainen asemakaava. Turun kaupungin historiallinen museo, vuosijulkaisu no 32–33, 5–52. Turku.
- 1971: *Turun kaupungin historia*. Turku.
- 1981: Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa. PÄIVIÖ TOMMILA (päätoim.): *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki.
- GLÄSER, MANFRED 2004: Die Infrastrukturen der Stadt Lübeck im Mittelalter und in der Neuzeit. *Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV: Die Infrastruktur*, 173–196. Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser. Schmidt-Römhild, Lübeck.
- 2007: Lyypekki hansakaupan keskuksena. Mikä oli Turun ja Suomen rooli hansaliiton kaupapolitiikassa? *Eurooppalainen Hansa. Raportteja 21*, 59–68. Turun maakuntamuseo, Turku.
- GROTENFELT, KUSTAVI 1887: *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaiden aikana*. Helsinki.
- HARLING-KRANK, GUNILLA 2006: Kaupunkiasutus ja kadunnimet Ruotsissa ja Suomessa. GABRIEL BLADH & CHRISTER KUVAJA (toim.): *Kahden puolen Pohjanlahtea I. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle*. SKS, Helsinki.
- HENTILÄ, SEPPO & KRÖTZL, CHRISTIAN & PULMA, PANU 2002: *Pohjoismaiden historia*. Edita, Helsinki.
- HIEKKANEN, MARKUS 1981: *Porvoo. Keskiajan kaupungit 1*. Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu. Raportti. Museovirasto, Helsinki.
- 1983: *Rauma. Keskiajan kaupungit 2*. Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu. Raportti. Museovirasto, Helsinki.
- HILDEBRAND, HANS OLOF & LILLJEKVIST, FREDRIK & UPMARK, GUSTAF & WRANGEL, F. U. 1897: *Gamla Stockholm. Stockholm under medeltiden och vasatiden. Kort framställning, jemte förare genom gamla Stockholm*. P. A. Norstedt & söner, Stockholm.
- HOFFMANN, MAX 1909: Die Straßen der Stadt Lübeck. *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 11*, 215–292. Schmidt-Römhild, Lübeck.
- HUMMELSTEDT, CHRISTER 1997: *Kinhestagatan i Åbo*. MARIANNA BLOMQUIST (red.): *Ord och några visor*

- tilläggnade Kurt Zilliacus 21.7.1997, 106–109. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet B: 18. Helsingfors.
- JAAKKOLA, JALMARI 1958: *Porin historia I*. Porin kaupunki, Pori.
- JÄNTERE, KAARLO 1959: *Naantalin historia II. Kaupunki ja seurakunta luostariajan lopusta Suomen so- taan*. Turun sanomalehti ja kirjapaino-osaakeyhtiö, Turku.
- KALLASMAA, MARJA 2002: Name Studies in Estonia. ISTVÁN NYÍRKOS (ed.): *Onomastica Uralica* 2, 47–81. History of the Study of Toponyms in the Uralian Languages. Saatavissa: <http://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ouzf.html>.
- KALLIOINEN, MIKA 2000: *Kauppias, kaupunki ja kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskialjalta 1570-luvulle*. Bibliotheca historica 59. SKS, Helsinki.
- 2004: Turku, Finland and the Hansa. *Life in Hanseatic Turku. Got Wolde*, 6–19. Turku Provincial Museum, Turku.
- KAUKIAINEN, YRJÖ 1988: Hansakauppa ja Suomi. *Itämeren alueen esihistoria ja keskiaika*, 115–126. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja n:o 7. Kotka.
- KIVI, ALEKSANDER 1972: *Tallinna tänavad*. Kirjastus Valgus, Tallinn.
- 1977: *Isikunimelised tänavad Tallinnas*. Eesti Raamat, Tallinn.
- KIVIKOSKI, ELLA & GARDBERG C. J. 1971: *Turun kaupungin historia 1: Kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku.
- KIVINIEMI, EERO 1972: Maisema muuttuu – mullistuuko nimistö? *Aika* 2/1972. Ilm. myös teoksessa SIRKKA PAIKKALA ym. (toim.): *Yhteinen nimiympäristömme. Nimistön suunnittelun opas*, 9–14. KKTK ja Suomen kuntaliitto. Helsinki 1999.
- 1975: *Paikannimien rakennetyypeistä*. Suomi 118:2. SKS, Helsinki.
- 1990: *Perustietoa paikannimistä*. Suomi 148. SKS, Helsinki.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KKTKJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja.
- KLINGE, MATTI 1994: *Itämeren maailma*. Otava, Helsinki.
- KOSTET, JUHANI 1989: Mätäjärven seutu historiantutkimuksen valossa. JUHANI KOSTET & AKI PIHLMAN (toim.): *Turun Mätäjärvi. Raportteja* 10, 12–59. Turun maakunta-museo, Turku.
- 2011: Turun asemakaavan kehitys keskialjalta vuoden 1827 suurpaloon. *Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskialjalta nykypäivään*, 27–75. Turun museokeskus, Turku.
- KOSTET, JUHANI & KUPILA, SANNA 2011: Keskusta-alueen nimistöä keskialjalta vuoteen 1830. *Turun ka- tuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskialjalta nykypäivään*, 193–267. Turun museokeskus, Turku.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö 1956–1978 (myös suomalainen painos).
- KUUJO, ERKKI 1981: *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turun Sanomat, Turku.
- KÖBLER, GERHARD 2010: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Saatavissa sähköisenä: <http://www.koeblergerhard.de/Mittelniederdeutsch-HP/Einfuehrung-Mnd-eD-HP.htm>.
- LAVI, AIN 2004: Täiendusi Tallinna keskaegsete eeslinnade arheoloogiale. VALTER LANG (peatoim.): *Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks*, 137–148. Muinasaja teadus 14. Tartu Ülikool & Ajaloo Instituut, Tartu–Tallinn.
- LEHTINEN, LEENA 2005: *Karttojen kertomaa. Vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan*. Ympäristöministeriö, alueidenkäytön osasto. Genimap, Helsinki.
- LESKELÄ, ILKKA 2010: Turkulaisen kaukokaupan tuotteista myöhäiskeskialjalla: kuinka kirjalliset ja esi- neelliset fragmentit täydentävät toisiaan? *SKAS* 2010:4, 30–40. Suomen keskiajan arkeologinen seura, Turku.
- Lexikon Rostocker Straßennamen. Herausgegeben vom Archiv der Hansestadt Rostock*. HANS-WERNER BOHL, INGRID EHLERS, BODO KEIPKE, EVELIN KIELMANN, MONIKA MÜLLER, KARSTEN SCHRÖDER & MAGDALENA WURZER (auth.). Schmidt-Römhild, Lübeck 1995.
- LRS = *Lexikon Rostocker Straßennamen*.
- LILLEY, KEITH D. 2002: *Urban life in the middle ages 1000–1450*. European Culture and Society Series. Palgrave, Houndmills–Basingstoke–Hampshire.
- LINDSTAM, CARL SIGFRID 1986: *Göteborgs gatunamn*. 3. uppl. Göteborgs Kommuns Namnberedning, Göteborg.
- LOUHIVAARA, MAIJA 1999: *Tampereen kadunnimet*. Tampereen museoiden julkaisuja 51. Tampere.

- LÄHTEENOJA, AINA 1932: *Rauman kaupungin historia II. Rauma 1600–1721*. Rauma.
 ——— 1946: *Rauman kaupungin historia I. Rauma vuoteen 1600*. Rauma.
- MÜNCH, ERNST & MULSOW, RALF 2006: *Das alte Rostock und seine Straßen*. Verlag Redieck & Schade, Rostock.
- MÄLL, JAAK 2004: Arheoloogilise kultuurikihi spetsiifikast Tallinna vanalinna territooriumil. VALTER LANG (peatoim.): *Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks*, 249–263. Muinasaja teadus 14. Tartu Ülikool & Ajaloo Instituut, Tartu–Tallinn.
- NERVANDER, EMIL 2001 [1887]: *Hämeen järville ja harjuille. Neljän päivän matka Hämeenlinnan ja Tampereen välillä*. (Alkup. teos *Till sjöar och åsar i Tavastland*, 1887). SAMPO HONKALA (suom. ja toim.). SKST 808. SKS, Helsinki.
- NUMMILA, KIRSI-MARIA 2010: Katinhännästä katinhännille – eräästä periferiaan viittaavasta nimityksestä. *Sananjalka* 52, 132–147. Suomen Kielen Seura, Turku.
- 2011a: Turun vanhaa kaupunkinimistöä: *Katinhännä*. Esitelmä. Elämää tuomiokirkon varjossa – näkökulmia keskiajan ja uuden ajan alun Turkuun. Tieteellinen päiväseminaari Turun keskiaikaisilla markkinoilla 30.6.2011. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies, Turku.
- 2011b: *Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Henkilötarkoitteisten johdosten merkitykset, funktiot ja rakenteet*. Turun Yliopiston Julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis, C 328. Turun yliopisto, Turku.
- Nykysuomen sanakirja 4. Vierasperäiset sanat*. SKS & WSOY, Helsinki.
- OJA, AULIS 1970: Suomen keskiaikaisten kaupunkien paikannimistä. *Helsingin kadunnimet*. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsingin kaupunki, Helsinki. Ilm. myös teoksessa SIRKKA PAIKKALA ym. (toim.): *Yhteinen nimiympäristömme. Nimistönsuunnittelun opas*, 23–29. KKTK ja Suomen kuntaliitto, Helsinki 1999.
- PAMP, BENGT 1988: *Ortnamen i Sverige*. Lundastudier i nordisk språkvetsenskap B 2, Lund.
- PAREK, E. 1971: *Pärnu sajandeis*. Ehituskunstiline ülevaade. Kirjastus Eesti Raamat, Tallinn.
- PIHLMAN, AKI 2010: Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-luvulla. *Varhainen Turku. Raportteja* 22, 9–29. Turun museokeskus, Turku.
- PIHLMAN, AKI & KOSTET, JUHANI 1986: *Turku. Keskiajan kaupungit* 3. Varhainen kaupungistumiskehitys ja nykyinen suunnittelu. Turun maakuntamuseo, Turku.
- PITKÄNEN, RITVA LIISA 2003: Turku. Keskiajan kaupunki. *Kaupunkinimistön historiaa*. KKTKJ 125. Verkkojulkaisu. KKTK, Helsinki. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk125/>.
- 2005: Vanhan Kouvolan kaupunkinimistöä. *Kaupungin nimet. Kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöstä*, 164–177. KKTKJ 134. KKTK & SKS, Helsinki.
- PÄRN, ANTON 2004: Über die ältere Infrastruktur Tallinns (Revals). *Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV: Die Infrastruktur*, 405–425. Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser. Schmidt-Römhild, Lübeck.
- RAENDI, AILI 1987: *Isikunimelised tänavad Tartus*. Eesti Raamat, Tallinn.
- RAID, NIINA 1999: *Tartu tänavad aastani 1940*. ARC Projekt 1999, Tallinn.
- REA = *Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok*. Faksimilelaitos. Kansallisarkisto, Helsinki 1996.
- RUUTH, J. W. 1958: *Porin historia II*. Uusi, suomenkielinen laitos. MAUNO JOKIPII (toim.). Porin kaupunki, Pori.
 ——— 1931: *Viipurin kaupungin historia I*. Vuoteen 1617. Viipuri.
- SAINIO, HANNA-LEENA 2009: Keskialasaksa. MARKO LAMBERG, ANU LAHTINEN & SUSANNA NIIRANEN (toim.): *Keskiajan avain*, 477–489. SKST 1203. SKS, Helsinki.
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok (a – tyna)*. Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket. Göteborg. Saatavissa: <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.
- SEPPÄNEN, LIISA 2009: Town in Transition – Outlining the Construction Activities in Medieval Turku. HANNA-MARIA PELLINEN (toim.): *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift*. Kulttuurien tutkimuksen laitos, Turun yliopisto & Taiteidentutkimuksen laitos, Helsingin yliopisto & Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki & Suomen keskiajan arkeologinen seura, Turku.

- SEPPÄNEN, LIISA 2011: Stadskulturens djuprotare rötter ligger vid Aura ås stränder. *Finsk Tidskrift* 10/2011, 475–487.
- 2012a: Lost but found underground. Construction, development and maintenance of medieval streets of Turku (Finland). *Proceedings of the 16th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies held in Vienna, Austria November 2011*. Saatavissa: http://stadtarchaeologie.at/?page_id=1678.
- 2012b: *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erytystarkastelussa Åbo Akademin pääarakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Turun yliopiston julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis. Turun yliopisto, Turku. Saatavissa: <http://www.doria.fi/handle/10024/5788>, (tulossa).
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SLOTTE, PETER 1999: Vallis Gratiaesta Westendiin. ”Eurooppalaisia” aineksia paikannimistöämme. SIRKKA PAIKKALA, RITVA LIISA PITKÄNEN & PETER SLOTTE (toim.): *Yhteinen nimiympäristöme. Nimistösuunnittelun opas*, 30–39. KKTK ja Suomen kuntaliitto, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja VII, (konkeri-kurvottaa)*. KKTKJ 36. ULLA TAKALA & MATTI VILPULA (päätoim.). KKTK ja SKS, Helsinki 2008.
- STAHRÉ, NILS-GUSTAF & FOGELSTRÖM, PER ANDERS & FERENIUS, JONAS & LUNDQVIST, GUNNAR 1983: *Stockholms gatunamn*. Monografier utgivna av Stockholms kommun 50. Stockholms kommun, Stockholm.
- STANGEL LÖFVALL, MONICA 2007: *Söderköping under våra fötter. Den medeltida staden under staden*. Verkkojulkaisu. Söderköpings kommun, Söderköping. Saatavissa: <http://hem.bredband.net/young1394/folder.pdf>.
- SUOLAHTI, EINO 1950: Vantaan Helsinki. *Helsingin kaupungin historia*. Helsinki.
- SUVANTO, SEPPÖ 1976: *Naantalin historia. Keskiäika ja 1500-luku*. Turku.
- SÖDERLUND, KERSTIN 2004: Stockholm’s infrastructure. *Lübecker Kolloquium zur Stadarchäologie im Hanseraum IV: Die Infrastruktur*, 477–490. Herausgegeben für die Hansestadt Lübeck von Manfred Gläser. Schmidt-Römhild, Lübeck.
- TAKOLANDER, ALFONS 1930: *Ekenäs stads historia. Del I. Till stora ofredan*. Ekenäs.
- TARKIAINEN, KARI 2010: *Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan. Suomen ruotsalainen historia*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- TUOVINEN, TAPANI 2010: Turun kaupunkiarkeologiaa historiallisten karttojen perusteella. *Varhainen Turku. Raportteja* 22, 125–139. Turun museokeskus, Turku.
- WAHLBERG, MATS 1994: *Uppsalas gatunamn. Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län 5:1*. Ortnamnsarkivet i Uppsala, Uppsala.
- 1997: Drottninggatan och Rotfruktsgatan, Pygmalion och Flugsvampen. Svenska gatunamnsnamn som historisk och idéhistorisk spegel. *Byens navne. Stednavne i urbaniserede områder. Norna – Rapporter* 64, 185–197. Rapport från Nornas 24. symposium i København 25–27.4.1996. Uppsala.
- ÖSTMAN, N. 1915: Stockholms magistrat och rådhusrätt. *Stockholms rådhus och råd* I. Stockholm.

KIRSI-MARIA NUMMILA: *Finnish medieval street names as part of urban history: cultural background and models*

In the Middle Ages, the Baltic area and in particular its towns formed a distinct and coherent cultural sphere. In the development of towns, a central role was played by the spread of German urban culture and trade policies to all the coastal towns in the Baltic area. There were close and regular connections in particular among the members of the Hanseatic League, which dominated trade in the area, but also outside its sphere of influence. German urban culture, infrastructure and administrative organization were adopted for example in Sweden (including Finland) and Estonia. Another central factor underlying this uniformity was the Low German language, which was widely used as a lingua franca across the area. In the article, I examine the impact of this uniform Baltic culture on the development of medieval street names in the oldest Finnish towns, including Turku. I compare medieval Finnish street names to those occurring in ten other towns in Germany, Sweden and Estonia.

Comparing the medieval street names of towns in Finland and nearby area, we find the powerful impact of a shared German urban culture, with its own patterns and models, across the Baltic region. Language, as is well recognized, is not detached or isolated from the surrounding world. The ships sailing the Baltic carried not only people and goods, but also ideas, opinions – and words. The adoption of traits from the medieval German urban culture across the Baltic region seems general to have been fairly comprehensive. My findings bring into question the traditional view, according to which medieval street names arose more or less spontaneously. Almost all Finnish medieval street names have perfect analogues in many other towns throughout the area. It seems likely that the model was derived from elsewhere, along with town structure and urban culture more generally. It is also possible that street names were systematically assigned from above, rather than being created by the town dwellers themselves.

Kirsi-Maria Nummila

kirnum@utu.fi

Suomen kieli, Turun yliopisto